

A TÁRGYVESZTÉS NYELVE – AZ IRODALOM MARGÓJÁN*

(Juhász Gyula: Patológia)

Hárs György Péter–Komálovics Zoltán

„Az agyamon mintha valami fátyol lenne. Amit itt írok, az se 'megírva' nincs, természetesen, se lényegeset nem mond. Pedig ilyeneket szeretnék. *Disiecta membra!* Mégis, tovább próbálom, hátha sikerül.”

„Amit akkor írtam, ma élem.”

Ez a szöveg nem ide készült. Ez a szöveg nem készült ide. Ez a szöveg a margóra szorult. Rászorult valamire, ami nem ő. Talán egy értelmezőre, aki mindig *kívül* áll. Talán mostani tárgyára, a valahai szerzőre, aki mindig *kívül* áll. A szövegek tragédiája, hogy sorsuknak *nincs* története. A test emlékezik, a szövegtest csak a jelenben él. Ha testünket szövegekbe tördeljük, a jelenbe tördeljük bele. Összerakni csak másoknak lehet. Törött tükörbe néz, ki néz.

Az irodalomnak is megvan a maga margója. Az irodalomtudománynak pedig megvan a maga baja ezzel a margóval, amelynek kérdőhorizontja az utóbbi évtizedekben az ontológiai kérdés státuszának szintjé-

* A Határ-lét és perem-szöveg című műhelykonferencián (Pécs, 2000. március 10–11.) Komálovics Zoltánnal közösen tartott előadás írott és átdolgozott változata. A szerzők ezúton mondanak köszönetet Tamás István ötleteiért, Székely Györgynek a szöveg nyers változatának kritikájáért. Emellett hálával tartozunk a PTE Pszichológiai Doktori Iskola hallgatóinak, akik szemináriumi munkájuk során számos ötlettel járultak hozzá a végső változat elkészüléséhez.

re helyeződött. A margó az a fehér folt, amely minden betöltési kísérletnek ellenállva mindig újrateremti önmagát, ugyanis az írott szöveg saját lehetőségfeltételeként mintegy önmaga előtt tolja, s ezzel együtt a margóra tolja az értelmezőt.¹ Legyen most ez a margó az irodalom pereme. Az a perem, ahová a kanonizáló mechanika az irodalom egy részét veti. A margó ebben a vonatkozásban az az irodalom, ami nem IRODALOM, csupán a széle annak: LOM. A nagy probléma az, LOM nélkül csak az IRODA marad. A hideg és fehér, vagy inkább, sárga falak.

Margó például a *Szabad-ötletek jegyzéke*, Juhász Gyula *Patologikája* – de ide értendő Babits *Beszélgetőfüzetek* című szövege is –, amelyeknek lomjai életjelek és életlenyomatok a lakatlan irodában. Mindhárom szöveg az író ember önlétesítő szándékának dokumentuma, az én kétségbeesett felmutatása olyan szituációban, amikor az énszerkezet egyensúlya végveszélybe kerül. A szöveg, az írás ez esetben „*ontológiai küldetésben*” van: a szó a semmi ellen indul. Természetesen három különböző úton – betegség, karakter, írásmód szerint. József Attila szavai a szürrealista szabad vers margóján az indulat, az érzelmi túlfűtöttség, az énvésztes rémülete, Babits szavai pedig az abszurd dráma margóján a fizikai fájdalom, a szóvesztés megaláztatása útján. Milyen utat járnak be Juhász Gyula szavai?

A dolgozat Juhász Gyula 1917-es Moravcsik-klinikai kezelése során írt *Patologika* című naplófeljegyzéseinek nyelvi reprezentációrendszerét vizsgálja a tárgyvesztés fogalomszerkezetén belül, élve a tárgyvesztés szó polifóniájával, amennyiben az pszichoanalitikai fogalomként a szeretett személy elvesztését, irodalmi fogalomként pedig a téma hiányát jelenti. A *Patologika* lehetőséget ad mindkét értelmezés feltöltésére. A nyelvi megformálás ugyanis a két aspektust mintegy azonos húrra helyezi – amely a „*klinikai napló*”² margóján rezeg.

A szövegegyüttes címe azt a kettősséget – egyszerre belül- és kívüllétet – jelzi, amit a beteg logika és a beteg logikára való reflexió jellemez. A kívülállás ugyanakkor a beteg kívülállása is, a reflexiókat elke-

¹ A margó mint ontológiai státusz azonban egy Másik terepen is értelmezhető: a margó mint argó.

² A használt fogalom – „klinikai napló” – utalás Ferenczi 1932-es azonos című írására (Ferenczi: 1996). Azon túlmenően, hogy Juhász szövege a klinikán született, Ferenczi szövege szintén egy önnönmagát megbomlónak tekintő elme önvizsgálata is.

rülhetetlenül határozza meg a betegség. Ebben a sokszoros tükröződésben jelenik meg és tűnik el az én, pontosabban ebben próbál meg fölépülni töredékeiből. Eleve lehetetlen vállalkozás. Hiszen maga a szövegesülés tördel, s ha a végső szöveg is töredékekből áll, az én törött tükörben pillantja meg tárgyiasított önmagát. A széttört öntükrözés és az autoagresszió ugyanakkor egyben kívülre irányuló agresszióval is együtt járhat. Róheim szerint „az, aki véletlenül, azaz tudat alatt, meghatározott szándékossággal tükröt tör, analóg varázslás segítségével semmisíti meg szerelme tárgyát, nevezetesen azt a narcisztikus pályát, amelyet követve saját libidóját e tárgyra átvinné”.³

A *Patologika* ötven rövid, számozott feljegyzés. Az egyes részek általában 2–3 mondatból állanak, s a leghosszabb (9) szöveg is csak hét mondatos. A szövegegységek az öndiagnózis tematikáján belül öt csoportba rendezhetők a feldolgozás irányai szerint: 1. emlékidézés, 2. a betegség testi tünetei, 3. álmleírások, 4. szituatív reflexiók, 5. az írásképeség problémái.

Gondolatmenetünk középpontjába – de a többitől nem elválasztva – a legutóbbit helyezzük, azt tételezve, hogy írásmód és nyelvezet szövegesülése a *Patologikában* rendkívül szövevényes áttételrendszeren keresztül történt. A szöveg elsődleges áttétele az írásképtelenség többszöri deklarálása, ám valójában ez a deklarált tény a szöveg struktúratevő magja – kétféle értelemben is. A „*Nem tudok már írni*” (2) típusú megjegyzések a szöveg megformáltságát minősítik, ezek a formavesztés jelei. A „*már egy félórája meredek a papírra, és nem tudom leírni, amit akartam*” (23) jellegűek pedig a gátolt, egyben kiírthatatlan gondolat kiírhatatlanságára utalnak – a tartalomvesztés jelei. Juhász Gyula több ponton panaszkodik írásképtelenségére: „*erőfeszítésbe kerül most az írás*” (20), „*egyáltalán nem tudok már írni*” (25). Ezen explicit módon megjelenő írásínség-problematika igazán a szöveg szerkezetében, nyelvezetében, affektáltságában mélyül el, amennyiben mindezen összetevők az írásképtelenségnek mintegy lenyomatait adják. A *patologika* leírt részei egy le nem írt *patologika* körvonalait rajzolják az olvasó elé. Egyfajta intenzív üresség – margó – teremődik meg így. A *Patologika* kapcsán a legizgalmasabb kérdés az, hogy mi és hogyan nincs beleírva: „*a hi-*

³ Róheim: 1984a, 256.

⁴ Hárs: 1993a, 290.

ánykitöltés fenomenológiája”.⁴ Ilyen értelemben a szöveg a hiányzó kór-
rajza. Annyiban az, amennyiben a tárgyvesztés mindkét előbb vázolt ér-
telemben kórrajznak tekinthető. Nem a betegség etiológiájához jutunk
így közelebb tehát, hanem a betegséggel való küszködés folyamatához.

Lacan Freud nyomán azt hangsúlyozza, hogy a „megosztott alany”
működési módjára az jellemző, hogy miközben a tudatos én azt hiszi,
hogy tudása birtokában fölmér egy helyzetet, éppen azt nem tudja, hogy
eközben milyen keretben gondolkodik, és ez természetesen csak utólag
derül ki. Juhász Gyula esetében a *Patologika* töredékeiben az „öntuda-
tos állapot” elemzi az „öntudatlant”, majd vágyik eggyé lenni vele. Nem
tud szabadulni a betegség gondolatától, ugyanakkor az elemzés keretei
is folyton összemosódnak. „Nem tudtam szolidaritást vállalni sem a
többi beteggel, sem az egészségesekkel”. (10) „A legfájóbb mégis: ön-
tudasosan látni, milyen imbecillisnek mutakozom, holott tudom, hogy
mit kellene tennem, de valami, ami már erősebb mint én, nem engedi”.
(17) Mindkét idézett részletünk a perem-, a margó-létre vonatkozik, az
identitás szempontjából egyfajta „hiány-létre”, ami feltételezésünk sze-
rint „hiányszövegként” artikulálja önmagát.

Andre Green szerint a hiány a fantázia előfeltétele, a vágyképzetek
elsődleges mozgatója.⁵ A *Patologika* logikája látszólag ellentmond en-
nek a tételnek, hiszen a hiány fantázia általi kitöltése hangsúlyozottan
nem történik meg. Analitikus nézőpontból⁶ ez érthető: a fantázia mint
funkció másik iránya a fönnálló topográfiai status quo megőrzését szol-
gálja; a szöveg éppen ezért önmaga hiányába fullad. Véleményünk sze-
rint azért történik ez így, mert a *Patologika* nyelve lakatlan nyelv. A fo-
galmat Juliet Mitchell „lakatlan beszéd” terminusából vontuk el, aki e
fogalmat haláleset vagy elhagyatás okozta traumát átélt betegek be-
szédzavarainak leírására használja.⁷ Gyakran tapasztalta ezeknél a be-
tegeknél, hogy a beszéd szavai mint érzelmektől megfosztott jelölők
kapcsolódnak egymáshoz, a pusztá asszociációs viszony révén, anélkül,
hogy valóságreferenciákat teremtenének. Hasadás jön létre a szó teste
és érzelmi aspektusa között. A mímelt konszenzus nyelvének leírására
a „pszeudoszimbolikus nyelv” kifejezést is használja: ez szerinte a pla-

⁵ Idézi Mitchell: 1999, 65.

⁶ A „fantázia” minden olyan reprezentáció, hiedelem, testi állapot, ami topográfiai
status quo felé gravitál. Funkciója pedig a megelőzés, a megőrzés. Narcisztikus erede-
tű, mivel a világot formálja át, nem a szubjektumot. Vö. Ábrahám-Török: 1998.

⁷ Mitchell: 1999.

gizálásnak, a halandzsának, az elfogadhatónak tűnő mondatok összefűzésének, a konszenzusnak való megfelelést célzó hazudozásnak a nyelve. Megelőlegezve a feltevés elfogadását, pszeudoszimbolikus lehet az idézés nyelve is. A lakatlan beszéd látszólag érzelmeiktől mentes beszéd, a szómegszállás hiánya jellemzi. Mitchell föltételezi, hogy az érzelem jelen volna a szavakban, ha azok elhangzanának vagy leíródnának, de éppen ezért ezek a szavak nem hangzanak el.

A nyelvet beszélő ént illetően felhívó erejű, hogy az a rendkívül éles önportré, amely Juhász lírájában kezdettől fogva az egyik fő szólam, itt alig érezhető. Az *Önarckép* című versei 1917 előtt és után is kötetről kötetre dokumentálják az énkép változásait. Énkép-variációknak tekinthetők a sorstársakról írott portrék is (*Giorgone, Madách, Nietzsche, Széchenyi, Gulácsy* stb.). Ez utóbbiak mellett énkép-variációk a szerepversek is, amelyekben Juhász a vers keretein kívül kanyarítja önmagára az idézőjelek álruháját.

Az önvizsgálatnak ezt a figyelmét Miskolcgy Dezső professzor is megjegyzi a költő 1929-től kezdődő szegedi klinikai kezelése kapcsán.⁸ A költő teljesen tisztában van azzal, hogy beteg. A *Patologikában* önmaga megismerésének egyetlen útja a betegség megismerése marad. A portré rendkívül elmosódott. Juhász Gyula szavai a nyelvi kívülállás érzetét sugallják. A 11-es bejegyzés látens megfogalmazása a lakatlan nyelv metaforának egyik kulcsmozzanatára mutat rá: „*Az agyamon mintha valami fátyol lenne. Amit itt írok, az se megírva nincs, természetesen se lényegesen jellemző dolgokat nem mond. Pedig ilyeneket szeretnék.*” Ez az a bejegyzés, ahol egyszerre fogalmazódik meg a „se tartalom, se forma” problematikája, azaz, hogy megjelenik-e valaki/valami az adott formában, van-e megjeleníthető tartalom, és ha igen, van-e olyan forma, amelyben megjeleníthető. Csak jeleznénk, hogy ugyanez a problematika jelenik meg más hangsúlyokkal József Attilánál: „*a verseim nem én vagyok, az vagyok én, amit itt írok*”.⁹ A szövegrész ezzel összefüggő másik fontos aspektusa a szerzőség kérdése: ha nincs tartalom, tartalmatlan, aki ír; tehát nem írhatja ő a szöveget; de forma híján a szöveg sem írhatja őt. A belső konfliktusnak ezt a választott elintézési módját az én a bolondsággal egyenértékű megnyilvánulásként éli meg. Ez a dilemma lebegteteti azt a helyzetet, hogy a fátyol a bolondság maga, vagy jótekonny lepel a bolondság fölött.

⁸ Miskolcgy: 1963.

⁹ József Attila: 1990; (80, 8)

A vágy a hiány kitöltésében és fönntartásában egyaránt érdekelt, a személyiség szenvedésének egyik forrása éppen ezen érdekltség teljesíthetlensége. A hiány megtartásának eszköze – akárcsak a bűn esetében – a ki nem mondás. A bűn nem az, ami tiltott, a bűn az, ami kimondhatatlan. *„A betegségnek is van morálja, s a legnagyobb kínok kója: tudnunk, hogy nem csupán betegek vagyunk, de nyomorultak is. Azt akartam írni természetesen: bűnösök.”* (19) Hogyan lehet a bűntől, a titoktól megszabadulni? A titok, akárcsak a bűn, mindig közös valakivel, valaki mást is érint(ett). A konstitutív elfojtásban egy már megtestesült vágy kiúttalanul eltemetődik, mivel sem újjászületni, sem elfelejtődni nem tud. A beteljesülést, a ténylegesen vagy akár csak a vágyak szintjén megvalósult tárgykapcsolatot nem lehet meg nem törtétté tenni, emléke aktívan él. Még hozzá tagadásban van jelen. Az eltemetett megvalósult kapcsolathoz csatolt szavakat azonban megfosztották a kommunikációtól: azért nem mondhatók ki, hogy pozitív tartalmuk ne kerülhessen elfojtás alá. *„Az ember nem tudja, éppen leglényegesebb, legsajátosabb, legdöntőbb titkait föltárni. Vannak örvényei, amelyekbe önmaga se mer nézni. Egy tüdővésztes vagy egy vakbélgyulladás könnyen leírhatja, mit érez, betegségét illetőleg, de egy...”* (15) Ezért kell delibidizálni a nyelvet – hogy a mégiscsak kimondott szavak érzelmi emlékeket magukhoz ne vonzhassanak. Hogyan lehet megnevezni a megnevezhetetlent? Ha megnevezi a titokhordozó, abba belehal. Mert elveszti azt a személyt is, akivel a titok közös. Az elválást, az oldást mindig veszteségként éljük meg, a veszteségeket el kell gyászolni. Juhász Gyula gyászhoz való viszonya – a folyamatos gyász – a szövegben is megjelenik. A (szöveg)test a Másik számára van a Másik által földarabolva. A szétszabdaltatás/beékelés állandósult dinamikája e testben egyszerre szolgálja a Másik továbbéltetését azáltal, hogy bekebelezi, eltemeti e testbe, és szolgálja az én továbbéltetését a protetikusan Másik által. Ez az egymás ürjeiben lebegés a szövegben pontosan modellálja azt az állapotot, amit Juhász Gyula élőhalottságnak nevez. *„Szédítő gondolat, amely többször előfogott mostanában: egy hintán lebegni, amelyik az ürbe van felfüggesztve.”* (44) Az élő halott nem elgyászolható, s a szöveg tanúsága szerint nem is gyászolhat – hacsak nem véget nem érő gyászban –, az, aki elgyászolhatatlan. *„Aki gyászol, az – a kifejezés kierkegaardi értelmében – az ’egyidejűség viszonyába’ lép azzal, akit gyászol. Az idő valahol másutt telik.”*¹⁰

¹⁰ Tatár: 2000, 22.

A tárgyvesztést követően a személyben a Másik idegen énrészként él tovább. Ennek tárgyiasítása azt jelentené, hogy kívülre kell helyezni, ezzel azonban végképpen elveszne az az énrész. Az idegen test beékelésére/beékelődésére való hajlam Juhásznál nemcsak az énre és a szövegtestekre vonatkozik, hanem a szó szerinti testek síkján is megjelenik. Valóban morbid nyelvi tapasztalatokat szerezhethünk – akinek úgy tetszik, a szimbolikáról, de szerintünk az archetipikus szintaxis külső és belső referenciatárgyainak alkímiájáról¹¹ –, amikor ezt az 1929-ben leírt mondatot olvassuk: „1914-ben öngyilkosságot kísérelt meg, a golyó még most is benn van jobb mellkasában; akkor egy hónapig ápolták.”¹² Mi ez, ha nem egy lelki kapcsolat és -állapot tárgyiasítása és véglegesítése? A test-lélek szerkentyű olyan gesztusa, amely ellehetetleníti az egészséges feldolgozást.

A gyász munka egyik legfontosabb feladata nem különbözik attól, amit egy élő kapcsolat fönntartása megkíván: ez a kettősségnek, a lehatároltságnak és a Másikban való feloldódásnak az egyidejűségével való megbirkózás. A leválás, az elhatároltság azonban nem csak veszteség. Számításba kell venni azt is, ami önmagunkban megmaradt. Azt, ami megmaradt a Másikból, amit nem kell föláldoznunk, amit – mivel lényünk részévé vált – nem is áldozhatunk föl, hacsak föl nem áldozzuk saját magunkat is. A veszteség után a feloldódásból egy időre vissza kell vonulni a lehatároltságba, szembe kell nézni saját magunkkal. Juhász Gyula esetében ez a szembenézés negatív érzelmekkel terhelt. „Önmagammal szemben? Úgy nézek magamra, ha véletlenül tükörbe pillantok, mint egy ellenségre.” (28) Az élethez való kötődés képessége összefügg a leválás, leválasztás, lehatárolás képességével is. Aki nem kötődik az élethez, az tehát sem a Másikról, sem önmagáról nem képes leválni, képtelen a Másikat és önmagát is kívülre helyezni, tárgyiasítani. Marad a lebegés egymás űrjeiben.

Nem tudok írni. A beszélő képtelen szöveggé realizálni vágyait. A vágy iránya a szöveg kiteljesülése, magának a vágnak a szövegesülése. Azonban minden erre irányuló kísérlet megtörik. A szöveg azért nem teljesül ki/be, mert ott van az a bizonyos fátyol. Mégpedig egyszerre sok helyen: mindenekelőtt a mondatok és a megélt valóság között, de ott van ma és tegnap között, az elmondott és az el nem mondott, a titok kö-

¹¹ Hárs: 1993b.

¹² Az 1929-es anamnézisből idézi Miskolczy... 170.

zött.¹³ Akként van ott, amiként elrejt és megmutat. Tulajdonképpen azt rejt el, amit mutat.¹⁴

A *Patologika* minden szerkezeti szintjén érezhető és kimutatható e lepel jelenléte. Maguk a mondatok is mintha fátyollal lennének kipárnázva. Különösen jól érzékelhető ez összevetve a szöveget a *Beszélgetőfüzetek* vagy a *Szabad-ötletek* szavainak, mondatainak intenzitásával, expresszivitásával. Azokban szörnyű energiák torlódnak a teremtdő nyelv mögött, s ezeket az energiákat felveszi a szó. A *Patologika* nyelve viszont – Barthes-tal szólva – semleges. A fátyol letompítja a hangokat, elrejt a beszélőt. A kijelentő modalitás az uralkodó, a kérdő intenció erőtlen, jellege meghatározóan meditatív. Nem látszik ki „a két nagy sötét szem”. Juhász kibújik a szöveg alól. Ezért lakatlan a *Patologika* nyelve. Ami a fátyol előtt van, az a lényegét illetően irreleváns, közömbös; relevanciája, a tárgyvesztés traumája/problémarendszere ugyanis a fátyol mögött van. Juhász kibújik a szöveg alól, jobban mondvá, fátyolba bújik. A szövegtest fátyla alatt játszik bújócskát a szó szerinti test. Én és szöveg összefonódik, fölveszik egymás testét, hogy egyikük se fájjon. A szövegtest és a szó szerinti test egymásra borulását jól érzékeltetik az olyan megfogalmazások, mint élete „jeligéje” (4), „szavak és sorok élnek lelkemben” (6), „Amit akkor írtam, ma élem” (5), „állandó refrénem, mióta hallottam rólam” (sic!, 15).

Mégpedig monoton módon ismétlődve, ismételve megy végbe ez a fátyolszövés, a jeligék és refrének szövegtestben való kibontása – folyamatosan megerősítve ezzel a verbalizálhatóságba vetett gyengülő hitet. „Némely szavak és sorok oly erősen égnek lelkemben, hogy valósággal fájnak. »Fölös napoknak hasztalan soka« (Arany) Mostani életemre vonatkoztatva. »Föld terhe«. Magam. »Fájó öntudattal«. Ezt számtalanszor ismételve. »Óh mily dicső ész bomla össze itten.« (Hamlet.)” (6) „»Szemei fénymerevek«. Ez a két szó állandó refrénem, mióta hallottam rólam”. (15)

A nyelv mégis megjelenik valamiképpen lakott, otthonos intenzitásban is. A vendégsszövegekre gondolunk.¹⁵ Rendkívül fontos, ahogy és amiért ez

¹³ Vö. Ábrahám–Török: 1998.

¹⁴ Az a fátyol, amiről Derrida beszél Nietzsche nyelve kapcsán. „Egy ritkán idézett Nietzsche fragmentum a nő, az élet, a csábítás, a szemérem, és a lepel minden hatásának cinkosságát fejti ki. Annak a félelmetes problémáját, ami csak egyszer leplezi le magát. [...] az igazságot mint nőt vagy mint a női szemérem leplének mozgását.” (Derrida: 1992, 177. Vö. még Hárs: 2000.)

¹⁵ Köszönettel tartozunk Kemenes Géfin Lászlónak, aki a konferencián fölhívta figyelmünket arra, hogy a főszöveg mint gazdaszöveg nem csupán házigazda, hanem

az önmagába záruló lakatlan nyelv idegen szövegeket vesz fel. A vendégszövegek latin, német, francia és magyar nyelvűek – többek között Nietzsche-től, Horatiustól, Schopenhauertől, Aranytól. Beilleszkednek abba a – részben általuk konstruált – rendbe, amely a szövegtest szétdarabolását létrehozza. „*Disiecta membra!*” – szétszórt testrészek (11). Juhász idézetének forrása Horatius: „*invenias etiam disiecti membra poetae*”, azaz „*ott a poeta a szétszabdalt vers minden ízében*”.¹⁶ Horatius itt az egységesen jól megírt költeményekről beszél, azokról, amelyekben részleteikre bontva is föllelhető a jellegzetes költőiség. Láttuk, hogy Juhász éppen ezzel a problémával küzd, azaz azzal, hogy nem tudja önmagát írni bele a *Patologika* mondataiba. Az idézet maga ugyanakkor szétagolja-összetagolja a saját szövegtestet – a szöveg-én földarabolja önmagát. Lacan szerint: „*A darabjaira széthullott test (corps morcelé) ... többnyire az álmokban jelenik meg, amikor az analitikus folyamat eléri az egyénnél az agresszív szétesés bizonyos szintjét.*”¹⁷ Ezt a későbbiekben elemzésre kerülő két álom is bizonyítani látszik, ugyanakkor felfoghatjuk az egész szöveget ötven éberálom egységeként. Az éberálom ugyanolyan köztes állapot, mint az élőhalottság. Az élőhalott folyamatosan ébren álmodik.

A szétszabdálás alakzatai közül az idézés (a vendégszöveg) csupán az egyik. Szembetűnően ide tartozik a szövegtest szétagolása, a metaszövegek, a reflexiók, maga a nyelvváltás, a gondolat elvágása három ponttal. Bizonyos szempontból ezek mind tekinthetők vendégszövegeknek, ha elfogadjuk, hogy a vendég a Másik. Valaki, aki jobb esetben bekopog a szöveg(test)be (ld. három pont, reflexiók, metaszövegek), vagy ajtót-ablakot nyit ott is rajta, ahol különben esetleg nincs is nyílás e testen (idézetek, nyelvváltás és tagolás). A Másik vendég egy vacsorán, az én szétdarabolásának, föláldozásának ünnepén. A *Patologika* orpheusi nyelven elmondott orpheusi segélykérés és vallomás. Orpheus, miután végképp elszakadt Eurydikétől, többé nem volt ott-hon sem a Hádésban, sem az élők között. Miután a trák asszonyok ízekre szedték a csupán lantjával védekező bolygó énekest, a Múzsák szedték össze és temették el darabjait.

Saját nyelv (elveszített írás-, illetve beszédképesség) hiányában radikálisan felértékelődik a Másik nyelve. Olyannyira, hogy az tölti ki a nyelv

bacillusgazda – hozzátehetjük: köztigazda – is lehet. A későbbiekben ebből a szempontból is érdemes volna megvizsgálni a *Patologika* és a hasonló szövegek szerveződését.

¹⁶ Szatírák, I. 4. 62., Bede Anna fordítása

¹⁷ Lacan: 1993, 8.

és a beszéd aktuális vakfoltjait. Ahol a lakatlan beszéd elakad, mert máskülönben áttörné valami, a titok, ott általában megjelenik egy vendégszöveg, amiben az én elrejtetheti önmaga és mások elől az elakadás okát, és amely egyben engedi továbbmenni vagy elindulni a pseudo-szimbolikus nyelvű főszöveget. A patológia protézisei mindkét értelemben protézisek: kipótolják az én hiányosságait, úrjeit – de olyan elárvult előtételként, amelyek ebben a logikában sohasem válnak egy következtetés tételpárjának részévé.

A szétDarabolás módozatainak funkciója abban ragadható meg, hogy a cenzúra működéséhez hasonlóan az írás megakadása is a nem megosztható gondolatoknak és ezzel a nem kívánt érzelmeknek, emlékeknek, indulatoknak állja útját, s ezáltal védelmet biztosít. Kiemelt jelentőségűek ebből a szempontból az idegen nyelvű idézetek. Az idegen (szöveg)testnek az én számára idegen – a Másik számára azonban saját – nyelven történő beépítése a főszövegbe azt jelenti, hogy a kettős tagadás trükkje révén az idegen szöveg sajátként, a saját szöveg idegenként lesz elmondható. Fölborul a gazdaszöveg és a vendégszöveg látszólag egyértelmű viszonya,¹⁸ az én behatol a Másik szöveg(test)ébe, élőhalott – „fénymercv” – önmagával töltve ki annak úrjeit s egyazon mozdulattal önnön (szöveg)teste alá temetve a Másikat.

Juhász számára az önmegértés egyetlen módja addigra csak a betegség megértése maradt. A betegséggel való identifikáció, mint védekezési mechanizmus, ugyanakkor csapda: egyszerre ad választ a személyes létezés értelmére, és kérdőjelezi meg azt. Juhász Gyula legalább négyféle technikát és stratégiát dolgozott ki az önértelmezéshez. Betegségét vagy egyéni sorsából vagy családtörténetileg próbálja megérteni. Így pillanatnyi diagnózisok, állóképek, helyzetjelentések születnek (szerepversek, önarcképek és „szellemidézősek”), vagy a sorstörténeti magyarázat marad, az apaversekben a titok és a bűn áttolása.

...
*Mi volt ez? Sejtés, árnyék? Nem tudom már,
De megéreztem, hogy fia vagyok,
És éreztem, bennem mint támadoznak
Az örökölt, a szunnyadt bánatok.*

(Fátum, 1907)

¹⁸ Vö. 10. jegyzet.

A sírokra is szépen süt a nap,
Apám sírjára is, ki itthagyott
Fiatalon, egy nagy szomorúsággal,
Amely egyetlen örökségem.

...

(Egy kedves vigasztalónak, 1933)

Az idézés és a megidézés (és a szerepversek) mindazonáltal két teljesen ellentétes technika ugyanazon cél szolgálatában. Míg az idézés a Másik (szöveg)testét temeti el és szüli egyben újjá a gazdaszövegben, addig a megidézés és a szerepvers a saját (szöveg)testnek a Másikba temetését jelenti, az én egyidejűleg a Másik által él. Sem ő, sem szövege nem gazda immár, hanem parazita.

A protetikusan működésének bemutatásához kiválasztottunk egyet a szétszabdalt test összevarrásának lehetséges számai közül. Ez az elvarratlan szál német, latin és francia nyelvű idézetekből, utalásokból, álomleírásokból és cenzúrázatlan szövmegszállásokból, illetve ezek által sodródott. A protetikusan által fedett amputált narratívum tematikusan a „fecskendő haláláról” szól; fölbontva ezt a képet a kicsi/nagy, kisebbség/nagyraébredés, erőtlenség/erő, képesség/képtelenség problematikáról. Arról, amit József Attila úgy fogalmaz meg: „vajjon arányos-e hozzám most minden, ami van”.¹⁹

Vegyük föl most ezt a szálát egy bevallottan tetszőleges helyen: a hatodik szövegrészben Juhász önmagára vonatkoztatva idézi a „Föld terhe” (6) kifejezést. A szövegkörnyezet itt a „teher” szó értelemrepertoárjából a fölöslegesség képzetkörét emeli ki, a folytatás azonban, mintegy a vendégszöveg poliszémiájában is vendéget ismerve föl, kihasználja a kínáló protetikusan szövődésének lehetőségét.²⁰ A következő szövegrész fölütése a „teher” mint magzat gondolata mentén szerveződik tovább: „Mikor édesanyám eljött értem legutolszor...” (7). Ezután áll rá a protetikusan pályájára egy Nietzsche idézettel, és a hozzáfűzött zárójeles megjegyzéssel, ami szintén idézet: „Mutter, ich bin dumm., (Si parva licet componere magnis.)” (7). Az előző szemantikai

¹⁹ József Attila: 1990; (123, 3)

²⁰ Külön érdekes volna elemezni itt a protetikusan és az archetipikus szintaxis (vö. Kugler: 1991, Hárs: 1992 és 1993b) egymásra épülésének lelki és nyelvi mechanizmusait.

játék hermeneutikai megfelelőjét látjuk: a Vergilius Georgicájából (4. 176.) származó szöveg („*Ha szabad a kicsit a naggyal összehasonlítani.*”) csupán az adott szövegrész kontextusát tekintve Juhász és Nietzsche összehasonlítására vonatkozik. Hogy az összehasonlítás valódi, mondhatnánk, tárgyi tárgya micsoda, az megint csak a következő szövegrészből derül ki, amelynek immár manifeszt értelme visszamenőleg a helyére (a szöveghelyére is) teszi a Nietzsche-re reflektálódott Vergiliust. A Vergilius idézet ugyanis „életre keltve”, azaz visszahelyezve az eredeti vers vérkeringésébe, így szól: „*Cécrops méheiben, ha ugyan nagyhoz kicsi dolgot hozzámérni szabad, szintén így lángol a tettvágy, hogy gyarapodjanak*”²¹ A Georgicának ez a része a méhek szaporodását meséli el, s pár sorral odébb a következő olvasható: „*soha nász nincs önáluk, se Venus viadalmán el nem alél testük*” (198–199). A következő bejegyzés hőse a kis pénisz: „*kisgyerek koromban igen szégyelltem magamat, mert azt hittem, hogy nekem az sokkal kisebb, mint a többi fiúknak. Otthon mindnyájan úgy hívtak: kis Gyula. A pajtásaim: kis Juhász. Még nem régen is így szólított meg egy ismerősöm.*”²² (8) Az ezt követő szövegrészek a kompenzáció (sikerek) és a vágy útjait járják; miközben folyamatosan lebegtetik a visszavonás lehetőségét: „*Nagyképűség, már ami a kifejezés elcsépelet voltát illeti.*” (9). A textológiaiailag, stilisztikailag és lélektani értelemben egyaránt „szétszórt” részek egy árulkodó idézetben csatolódnak vissza: „*Disiecta membra*” (11). A „membrum” egyaránt jelent tagot, testrészt és a mondat részét. Horatiusnál – „*disiecti membra poetae*” – a költő van szétszórva a tagokban, Juhász idézésében viszont amik szét vannak szórva, azok maguk a tagok – *disiecta membra*. A főszöveg manifeszt tematikájában először a testhez kapcsolódó gondolatokat viszi tovább (betegség, halál – 12, 13, 14), majd test és szövegtest már említett egymásra vetüléseinek egyikével („*állandó refrénem*” – 15) lehetővé válik két testrész, két állapot, két szövegszerveződési mód egymásra vetítése is: „*Szeimei fénymerevek ... hallottam rólam*” (15). A 15. bejegyzés rejtett idézése – „*hallottam rólam*” – több ponton is összeszervezi a (szöveg)testet. A „*szeimei fénymerevek*” kijelentés egyrészt egy tünet tárgyilagos diagnózisa, azaz aktuálisan Juhász betegségére vonatkozik. Másfelől viszont konnotációi az élőhalottság szemiotikai mátrixában egyként mutatnak a halál és a szexualitás irányába. A szem és a pénisz

²¹ Lakatos István fordítása, a szerzők kiemelése.

²² Juhász Gyula kiemelése.

szimbolikus megfeleltetésére nem kívánunk itt bővebben kitérni,²³ nem térhetünk ki viszont ebben a kontextusban a merevség hangsúlyozása elől. Ugyanakkor a merevség a halál állapotát is jellemzi, s a halott szemei ugyanúgy „fénymerevek”, azaz nem reagálnak a fényre, mint egyes pszichiátriai kórképek esetén. Ebben a manifeszt szinten a betegségre vonatkozó két szóban tehát egymásra vetülnek a halál és a szexualitás képei.²⁴ A „szemek” reakcióképtelensége – merevsége vagy megtörtsége – visszhangzik a bejegyzés zárásában: „*Ez a két szó állandó refrénem, mióta hallottam rólam.*” A refrén egyszerre vonatkozik a szövegtest téri-időbeli tagolására/szerveződésére és az én téri-időbeli tagolására/szerveződésére. A refrén, miközben a manifeszt szöveg kontextusában – „*mióta*” –, előre utal a protetikusszintaxis szintjén, de a refrén mint formai szervezőelem – egy szöveg benső, saját vendégszövege, önidézete, protézise – szintjén, elve szerint is, folyamatosan átértelmez, megerősít, kétségbe von visszafelé is az én és a szöveg téridőstruktúrájában. *Refreno* azt jelenti: zaboláz, féken tart, a *refrain* – *refracter* pedig többek közt: megtör – például sugarat. Egyszerre kanyarodik vissza ezzel a szöveg a fénymerevséghez, és egyszerre árulkodik önmaga megszerveződésének zabolázó, féken tartó, a megtörtséget és a (titkot) megtörni képtelenséget a szöveg megtördeltsége mögött is rejtteni hivatott voltáról. Persze, ez a kísérlet eleve kudarcra ítéltetett – mondhatni beletört a foga.²⁵ Juhász Gyula a szó átvitt és szó szerinti értelmében egyaránt beletörődött a szövegbe.

A 15. bejegyzés zárómondatának sokértelmű befejezése – „*hallottam rólam*” – ennek a beletörődésnek és az ellene való ágálásnak közös szövegesülése. Ez a grammatikai hibrid, ami a „mondták rólam” és a „hallottam magamról” kereszteződéséből, vesztességgel járó összetalálkozásából jött minden valószínűség szerint létre, egyrészt szemantikailag az én túlzott hangsúlyozását, megkettőzését vonja magával a „mondták rólam” szerkezettel szemben, hiszen az ige éppúgy egyes szám első személyű, mint a személyes névmás ragozott alakja. Másrészt viszont az énnel ez a megkettőzése a megerősítéssel egyidejűleg ambi-

²³ Lásd elsősorban: Ferenczi: A szem-szimbolikáról, in: Erős: 2000, 144–146. Nem mellékes, hogy Ferenczi itt ismertetett eseteinek egy része az impotenciára és a „kis pénisz” komplexusra vonatkozik.

²⁴ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Ferenczi: 1997, 127.

²⁵ A szem – fog – pénisz szimbolika összefüggéseire lásd például: Róheim: 1984a.

valens módon egyben kétségbevonást, visszavonást is jelent: a „hallottam magamról” szerkezettel szemben, ahol a kettőzöttséget az ige alakján kívül a visszaható névmás is támogatja, a *rólam* alak implikációiban felidéződik a Másik, a nem-én, a kívülálló ítélkező szempontja is. Talán nem megyünk túlságosan messzire, ha a Juhász szó(szerkezet)használatát mögötti kettősségben és megkettőzöttségben részben a lacani „megosztott alany” problematikájával való küszködést látjuk, részben pedig – ezzel összefüggésben – a saját szövegben megjelenő Másik tematizálásának elkerülésére tett kísérletet. Grammatikai hibridünk létrejötte strukturálisan (retorikailag) és pszichológiailag egyébként magyarázható: a helyreállítható szerkezetek a „meghallottam rólam” és a „hallottam, hogy mondták rólam” formák, amelyekhez képest a létrejött forma a *detractio* és a *kasztráció* jelenségét mutatja. Mind a retorikai, mind pedig a pszichoanalitikus fogalom egy rész kimaradására, leválasztására utal. Ha korábban szó(szerkezet) használatot írtunk, ezzel éppen a test és szöveg említett egymásra vetülését kívántuk jelezni, azt a játékot, ahogyan a látens szöveg és test megbújik a manifeszt (szöveg)test mögött, és fordítva, ahogyan a manifeszt test(szerveződés) a látens szövegtestet szervezi. A *Patologika* következő bejegyzései is a „szerkezettel” való bánás, a „szerkezet” működése körül forognak, végleg összekapcsolva a „fénymerevség” (manifeszt testszint) és a „rész kihagyása” (manifeszt szövegtestszint) problematikáját egy latenciamátrixban.

A 16. bejegyzés Juhász álmaihoz való viszonyulását és két álmot leírását tartalmazza. „Az álmaim olyan távol vannak a mai énemtől, hogy ha felébredek, alig tudom »behozni« a távolságot. ... Egy újságból kivágott részt olvasok, amelyben a nagyváradi írók szép összeget gyűjtöttek össze részemre, a »nagybeteg költő részére‘, hogy a klinikára ’külön vonaton szállíthassák föl« és »díszes érckoporsójára«... Egy kertben, írók társaságában vagyok és örömmel állapítom meg, hogy milyen friss a szellemem, és mennyi minden áll még előttem.” (16) Az álmokhoz való viszony, a behozhatatlan távolság hasonló kettős téridő-szerveződést mutat, mint amit a refrén kapcsán már megtapasztaltunk. Olyan, mintha az én volna lemaradva az álomszövegek tartalmától, holott azoknak kellenie a „régebbieknél” lennie. A protetikus szintaxis szintjén a fénymerevség mentén haladtunk tovább, a kórképeken túl a halott szemek is fénymerevek, s a halál és az alvás állapotában lezárt szemek nem jelennek távoli asszociációt. A bejegyzés külön érdekessége, hogy a szövegben az álomszövegek maguk is (ön)idézetek, ráadásul az első idézett

álomszöveg maga egy idegen szöveg olvasására („újságból kivágott rész”) épül. Szükség van erre a többszörös védekezésre: hiszen a protetikusan szintaxis az előző töredékben éppen a egy (szöveg)testrészt sorsán keresztül is szövődik tovább; egy olyan rész sorsát követi, ami eleve kicsi (7, 8) és veszélyeztetett (11, 15). Itt háromszor is visszatér két eltérő manifeszt értelemben a „rész”: „kivágott rész” (vö. 15), „részemre”, „részére”. A második álom ugyanakkor arról a vágyról tanúskodik, hogy az én jobb sorsot remél ennek a „résznek”: „áll még előttem”. A „fecskendő halálát” leíró első álomot az újrakezdés vágya kompenzálja. Hogy a két álom vonatkozik egymásra, azt igazolni látszik az is, hogy ugyanazok a szereplők – az írók, akik közé Juhász is sorolja magát.

A „szerkezet” működésének és az ennek lelki földolgozásából adódó önértékeléseknek a látens tematikája szervezi tovább a naplójegyzeteket. A 18.-ban: „*Klinik der praktischen Vernunft*” szerepel. Tehát szó sincs tiszta észről és ítélőerőről; amit az én hiányként él meg, az a gyakorlati ész – az élet minden területén. Ennek a gyakorlati kérdésnek a fonalát követi a manifeszt szövegtesti szintaxisban a merevség/merevedés és az „ömlés” érzelmileg negatív, a látens testi szintaxisban ambivalens tematikája, ahol is a gyakorlatban, a testben vágyott/félt merevség és ömlés (szexualitás/halál/örület) manifesztan akadályként jelentkezik a szövegtestben: „*már egy félórája meredek a papírra ... A tehetetlenség kínos keserves érzése valósággal előnti agyamat.*” (23) Tovább haladva a szövegben a látens tartalom manifesztává válik: „*Olvastam, hogy az elmebetegeknek nincs szexuális érzékük. Ezt magamon is tapasztalom most.*” (32) Majd pedig egymásra kopírozódik a testi és a szövegtest utáni vágy: „*nem volt erőm hozzá, hogy valamit papírra vessek ... erős vágyam van nagy betűkkel papírra vetni*” (33), „*ha erőt tudnék venni magamon*” (35), „*rettenetesen erős vágy*” (36). Ezt a már-már zeneileg szerveződő szólámot az utolsó jegyzetben visszatérő fénymerevség zárja le, itt már egyben a társas kapcsolatok akadályaként: „*Azért félek a másokéba nézni, hátha ők már látják az enyémben az áruló fénymerevséget.*” (50) Közben a szövegben megtörténik a „fecskendő halála”, a „*Mors Syphyilitica*” (48). A kifejezés manifesztan a betegségnek, annak tüneteinek és végkifejletének magyarázatául szolgál. A protetikusan szintaxis nyelvében viszont egyértelműen hallatszik ki belőle vagy hallatszik bele a görög „siphó” szó, ami fecskendőt, vízipuskát jelent.

Joggal vetődik föl a kérdés, hogy hol lappang, és milyen szálakon fut a protetikusan szintaxis azokban a bejegyzésekben, amelyekről nem beszéltünk a fecskendő kapcsán. Talán eddig is föltűnt, noha nem került

kimondásra, hogy a protetikus szintaxis szerveződése szemantikai szinten többszólamúságra épül. Ezt a polifóniát – szemben a szó bahtyini értelmével – Freud statikusabb kifejezésével „túldetermináltság” jellemzi. A 19-es számú jegyzetben például, ahonnan más vonatkozásban már idéztünk („*A betegségnek is van morálja, s a legnagyobb kínok kína: tudnunk, hogy nem csupán betegek vagyunk, de nyomorultak is. Azt akartam írni, természetesen: bűnösök.*”), a protetikus szintaxis szerveződésének egy új, biblikus szála indul el: „*Beati pauperes spiritu*” – Boldogok a lelki szegények. Ez a szál az önértékeléssel, a másokkal való összehasonlítással sodródik rafináltan egybe, a lábbeli bibliai konnotációinak fölhasználásával. „*Az egészséges emberek körülöttem folyton talpbórról beszélnek, cipőárákról és egyéb, úgy látszik, mindenél fontosabb materiáliákról.*” (24) Saját állapotát az én megint csak mások szavain keresztül mondja el: ő *nem* egészséges ember, és *nem* a külső, anyagi világgal foglalkozik. Egyben ez az egyetlen bejegyzés, ahol Juhász megemlíti a háborút, ahol az autoagresszió mellett áttételesen a kifelé irányuló agresszió is – persze másoké – megjelenik. „*Néha úgy érzem, hogy a cipőm többet ér, mint egész magam...*” (42) A „cipőn” keresztül csempésződik vissza látens szinten a bűn motívuma (saruszij megoldása, Keresztelő Szt. János) és az erőtlenség/erő tematika: „*eljő, aki nálam erősebb, a kinek nem vagyok méltó, hogy sarujának kötőjét megoldjam*” (Lukács, 3.16.). Közben, a cipőügy két megjelenése között megismétlődik Juhásznak az a visszavonó gesztusa is, amit 9-es bejegyzésben már egyszer megismertünk: „*Szinte nagyzási mániának látszik...*” (30) A kisebbrendűség/nagyravágyás tematikának ezt a lebegtetett megfogalmazását Juhász franciás eleganciával készíti elő, amikor önmagával kapcsolatban „dégéneré superieur”-t (fölfelé eltorzultat) és „dégéneré inférieure”-t (lefelé eltorzultat, elfajultat, alsórendűt) emleget (26).

A libidótárgy elvesztése, ami jelen esetben az írásban és a nyelvben eddig működő szimbolikus tárgyrepresentációk delibidizálását vonja maga után, egyfajta már készen levő, mások (nem véletlen kik) által leírt szó/mondatmegszállást idéz elő. A beszélő saját nyelve helyett egy másik nyelvre helyezi ki megszállási energiáit. A klasszikus nyelvekre és/vagy a klasszikusokra, akik még az én számára megszólító erejűek, például az aranyi nyelvezet rezignáltságára vagy a hamleti beszéd bomlottságára. A valóság ily módon, ezen áttételeken keresztül válik elérhetővé. A megszállt mondatok ugyanis képesek valóságreferenciát teremteni, ezért szinte fájnak. Ezeken nincsen fátyol, így egy-egy mondat

az egész élethelyzet reprezentánsa tud lenni. Egyetlen mondat több asszociációs láncot képvisel, mivel ezek metszéspontjában helyezkedik el. Tulajdonképpen ezek a csomópontok a szöveg alappillérei, amennyiben ezekre tevődött át mindaz a funkciósor, amit egyébként a lakott nyelvnek kellene vállalnia. A lakatlan nyelv azonban képtelen e vállalat maradéktalanul teljesíteni. Fölfoghatjuk a *Patologika* nyelvét egyfajta posztmodern szövegszerveződés előképeként, ahol az idézés – ami a racionalitást volna hivatva képviselni – alávettetik a titok és a gyász dinamikájának, és megágyaz az irracionalitásnak. A vendégszövegekben a nyelv intenzitása egy különös kettősség feszültségében teremődik meg. Az intertextuális beágyazottság ugyanis szintén meglengeti a nietzschei fátylat. Meg is rengethetné, de csak meglengeti. A fátyol alatt ott az antikvitas – Horatius, Vergilius, az Újszövetség: „*Disiecta membra*”, „*Si parva licet*”, „*Beati pauperes spiritu*”. Ezek a „szétszórt testrészek” még lüktetnek, szinte keresik egymást. Harmadik mozgásuk a rángás, az áttétel nélküli fájdalom rándulása, minthogy általuk ez nyilatkozik meg a latin nyelv élességével. Ez a dráma – melynek szereplői e testrészek – a Moravcsik-klinikán vált világossá. Hangsúlyozottan ide tartozik Nietzsche rándulása is: „Mutter ich bin dumm.” Ezek a mondatok a *Patologika* nyelvének sűrűsödési pontjai, minden más ide menekül a fátyol alól. Ezért lesz itt a nyelv drámai, a krisztusi magára vállalás nyelve. Az igazi rengés azonban nem történik meg. Hiszen a megmutatkozás egyben elrejtőzés is. A latin, a német, a francia nyelvű szavakba és szövegekbe. Egy másik fátyol alá, amely azonban finoman szótt, sejtető. Lüktetést, keresést, rángást takar: az egyszerre áruló-árulkodó és záruló nyelv ritmusát.

„Érzem, hogy mint fekszik az agyamra a paralízis, mint pusztul el lassankint benne minden, ami tartalom volt, és marad a pusztta foglalat.” (22) Ez a rendkívül érzékletes leírás a nyelv státuszára úgy vonatkoztatható, hogy ilyen esetben a tudat számára a szó vagy a mondat csak kerete a gondolatnak, mert referenciális ereje gyenge, hiszen a nyelv lakatlan. A szövegtest, amelybe a vendégszöveg trójai falovában belopja magát az én, maga előtt, maga elé tolja az értelmezőt. A margóra. Ki.

IRODALOM

- ÁBRAHÁM MIKLÓS–TÖRÖK MÁRIA (1998): Rejtett gyász és titkos szerelem. *Thalassa*, 2–3: 131–145.
- DERRIDA, J. (1992): Éperons. *Athenaeum*, 1. sz.
- ERŐS FERENC (szerk.) (2000): *Ferenczi Sándor*. Budapest: Új Mandátum.
- FERENCZI SÁNDOR (1996): *Klinikai napló 1932*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FERENCZI SÁNDOR (1997): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Budapest: Filum.
- FREUD, S. (1997): Gyász és melankólia. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest: Filum. 129–143.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1992): Az alkemo-kommunikáló lelkek. *Műhely*. Pszichoanalízis – a belső nyelv tudománya. Különszám, 59–61.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1993a): Amilyen volt... A hűvösre tett szerelem poétikája. *Pompeji*, 1–2: 286–298.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1993b): Nyelv, alkímia és pszichoanalízis. *Thalassa*, 1: 70–80.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2000): Thalassa, avagy a szimbólum regressziója. *Thalassa*, 2–3: 35–56.
- JÓZSEF ATTILA (1990): *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*. Atlantisz. Medvetánc. *Juhász Gyula Összes Művei*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- KAST, V. (1995): *A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- KAST, V. (2000): *Kötés és oldás*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- KUGLER, P. K. (1991): Akaratlan költészet. *Literatura*, 1: 71–80.
- LACAN, J. (1993): A tükörstádium. *Thalassa*, 2: 5–11.
- MISKOLCY DEZSŐ (1963): Juhász Gyula betegsége és halála. In: *Communicationes ex Bybliothecca Medicae Hungarica*. 165–203.
- MITCHELL, J. (1999): Trauma, felismerés és a nyelv helye. *Thalassa*, 2–3: 83–106.
- RÓHEIM GÉZA (1984a): A törött tükör. In: *A bűvös tükör*. Budapest: Magvető Kiadó, 253–283.
- RÓHEIM GÉZA (1984b): A szemmel verés. In: *A bűvös tükör*. Budapest: Magvető Kiadó, 465–486.
- TATÁR GYÖRGY (2000): Tájkép csata közben. 2000, március.